

Katona Tamás (1932–2013) ravatalánál*

Kedves gyászoló család, tisztelt gyászoló gyülekezet! „Egy oszlop dőlt le” – vágta ki gondolkodás nélkül az intézetünk honlapjáért felelős munkatársam, mikor június 28-án közöltem vele: gyászhiért kell közreadnunk, meghalt Katona Tamás. Gyönyörű megfogalmazás, kölcsön is veszem. Valóban oszlopa volt ő szakmánknak, a magyar történetírásnak, de igen különös módon: úgy, hogy szinte mindvégig a céhen kívül maradt. Nem végzett történelem szakot („csak” könyvtár, magyar és arab szakot), mert úgy tartotta, hogy ahol Andics Erzsébetek szabják az irányt, ott nem érdemes ilyen tanulmányokat folytatni. Nem járta végig a ranglétrát, nem szerzett tudományos fokozatokat, mert ez valahogy hiányzott az ambíciói közül. Így aztán eleinte könyvtárosként, majd évtizedeken át kiadói szerkesztőként dolgozott. Bár 1979-től órákat adott az Eötvös Kollégiumban, majd az 1980-as években a szegedi egyetemen (illetve 1998–2000 között a Károli Gáspár Református Egyetemen), első igazi történész állását csak 2002-ben, 70 évesen, az MTA Történettudományi Intézetében kapta, amikor már minden fontos, időtálló munkáját megírta és kiadta. Mégis az ország egyik legismertebb, legkeresettebb és legkedveltebb történésze lett. Ezt az utóbbi másfél évtizedben magam is sokszor megtapasztalhattam, amikor utcán, villamoson és boltban Katona Tamásnak nézve számosan szólítottak meg és mondták el mosolyogva, hogy mennyire élvezték a tegnapi előadását vagy beszélgetését valamelyik televízióban.

Katona Tamás történészi életútjának első csodája az, ahogy az 1848–1849-es forradalom történészeként megörökítette a nevét. Azt hiszem, a téma választotta őt, és nem ő a témát. Négyéves korában, egyik nagyanyjánál sokat unatkozva folyton az ötkötetes, bőségesen illusztrált „Gracrát” (a századvég és a századelő legnépszerűbb, a szabadságharcról szóló művét) nézegette, s mert fölöttébb izgatta, hogy miről is szólnak a képek, magától megtanult olvasni. Ekkor jegyezte el magát örökre a szabadságharc történetével. Az 1960-as évektől folyamatosan túrta a különböző levéltárakat, olvasta mikrofilmen a szinte olvashatatlan német hivatalos iratokat, és az 1970-es évek végétől sorra adta ki kismonográfiákkal felfűző bevezetőkkel és alapos jegyzetekkel kísérve a szabadságharc főszereplőinek hiteles emlékiratait és a rájuk vonatkozó iratokat. Ekkor már úgy belelátott e csodálatos másfél év történetébe és kulcsszereplőinek szívébe, ahogy a két törzsorvos

* Elhangzott Katona Tamás temetésén a Farkasréti temetőben, 2013. július 22-én.

Görgey Artúr repesztől feltépett koponyájába 1849. július 3-án. Kiadványai valódi historiográfiai fordulatot hoztak '48 kutatásában. A Görgey általa újrarendezett emlékiratai elé elhelyezett 1988-as, szépírói színvonalon, rendkívül szellemesen megírt *Bevezetője* óta nincs komoly ember e hazában, aki Görgey Artúrt árulónak tartaná. Ő ismerte fel azt is, hogy a szabadságharc története '48 ősze óta elsősorban hadtörténet, és mint ilyet kell kutatni és megírni. (Programját aztán egyik tanítványa végre is hajtotta.) Hasonló fordulópont az aradi vértanúk perét bemutató, több kiadást megért dokumentumkötete, amelyen egy évtizedig dolgozott, s amelynek anyagát ezalatt mindenhová magával hordta egy aktatáskában. Hozzáértők szerint ehhez ma sincs érdemi hozzátennivaló.

Katona Tamás életútjának második csodája az, hogy miközben sokan mások kinevezett professzorként évtizedek alatt sem voltak képesek mesterré válni és méltó utódokat állítani maguk után, ő a neki adatott pár év alatt egész generációt nevelt ki – volt, akit magántanítványként. A '48-cal foglalkozó mai, meghatározó középnemzedék nagy része (Hermann, Kedves, Kurucz, Pelyach, Zakar) mind az ő köpönyegéből bújta elő – nem is akármilyen fegyverzetben.

Katona Tamás életútjának harmadik csodája az, ahogy a tényekkel sokszor rosszul álló, előítéletekhez és téves nézetekhez szívesen ragaszkodó népet és nemzetét okította és kiegyensúlyozottabb történelemszemléletre nevelte. Ezért vállalt tagságot vagy vezető tisztséget számtalan civil és hagyományörző szervezetben. Egyik legfontosabb tette a *Bibliotheca Historica* és a *Pro Memoria* című sorozatok elindítása, amelyek révén tömegek ismerkedhettek meg a magyar történelem alapvető forrásaival. Előadások százait tartotta tudományos konferenciákon, televíziókban és iskolákban, ünnepi beszédeinek se szeri, se száma, Ráday Mihállyal közös televíziós műsora a '48-as emlékhelyekről pedig nézőcsúcsokat döntögetett. Lebilincselő, szellemes és örökké fiatalos személyiségének és előadásmódjának legszebb elismerése egy kisiskolástól származik, aki így számolt be egyik március 15-én tartott órájáról: „Bejött hozzánk egy ősz hajjú fiatalember, és olyan érdekeseket beszélt.” Katona Tamás azonban nemcsak '48-ról, hanem szinte bármiről tudott élvezetes, tényekkel megtűzdelt előadást tartani, bármilyen témához hozzá tudott szólni, lett légyen az történelem, irodalom, film vagy zene, mert rendkívül művelt ember volt, s mert mindent, amit csak olvasott, megőrzött kivételes memóriája. Hihetetlen mennyiségű éneket tudott fejből; ő gyűjtötte és tanította meg sokaknak azt a népdalt is, amelynek honvéd hőse arról ad velős tanácsot Sztálinnak, mit is tegyen a sarlóval és a kalapáccsal. S ami számomra különösen rokonszenves volt: írásaiban és megszólalásaiban úgy tudott egyszerre ironikus és már-már patetikus lenni, hogy az sohasem volt bántó, és az előadottak a többség számára elfogadható, velejéig polgári és velejéig patrióta értékrendet sugároztak. E szellemben írta a 99. életében elhunyt, élete nagy részében tétlenségre ítélt Görgeyről: „ami a legszomorúbb: kétségtelen tehetségét, hatalmas energiáit soha többé, egy pillanatra sem állíthatta hazája szolgálatába”. Sok más történéssel szemben azt is megengedhetőnek tartotta, hogy az eseményekről néha többes szám első személyben beszéljen („a ránk kényszerített jogos önvédelmi küzdelem”, „a csata így is a mi javunkra dől el”, „vesztünkre” és így tovább), ezzel is érzékeltetve: a múlt bizony személyes, közös ügyünk.

Hitem szerint Katona Tamást a mai nappal az aradi vértanúk – a negyvennyolcasok Tinódijaként – befogadják abba a deputációba, amely Poeltenberg Ernő szerint az Úristenhez megy a magyarok ügyét képviselni. Ezzel megkapja azt az elismerést, amelyet földi életében – a nem hivatalos Március 15-e díjat leszámítva – nem kapott meg. Remélem, hogy Katona Tamásnak, vagy ahogy ő szokott engem hamiskás mosollyal megszólítani: „kedves bajusztársamnak” nem lesz ellenére, ha most egy másik kedvenc hőse, Damjanich János utolsó, kivégzése előtt elmondott imáját kissé átírva veszek tőle végső búcsút a szakma és az intézet nevében: „Mindenség ura! Hozzád fohászokodom! [...] Áldd meg Katona Tamást, aki közös házunk magában álló, de nagy terheket hordozó oszlopa volt! Áldd meg a szegény [...] Magyarországot! Te ismered, ó, Uram, az ő szívét, és egyetlen lépése sem ismeretlen előtted: azok szerint ítélj fölötte kegyesen, s engedd a túlvilágon kegyes elfogadást találnia. Ámen.”

Fodor Pál